

Красніцька Г.М.

Вінницький торговельно-економічний інститут

Київського національного торговельно-економічного університету

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ЕТИКЕТУ

У статті розглянуто історичні передумови виникнення етикету. Досліджено основні принципи розвитку етикету та проаналізовано його підсистеми. Визначено сутність поняття етикету суспільства та його вплив на діяльність людини. Обговорюються найважливіші особливості етикету, оскільки він завжди підпорядкований сформованій системі культурних цінностей, а досконале володіння правилами й нормами етикету створює вигідні умови для спілкування, підвищує статус сучасної особистості. Норми етикету допомагають людям знайти спільну мову, гідно поводитися в складних ситуаціях.

Розкрито історичні передумови виникнення етикету в різних країнах світу. Досліджено, що значна частина його правил прийшла до нас з історії, а деякі – навіть із стародавньої історії. Сучасний етикет успадковує звичаї і традиції поведінки всіх народів. У своїй основі ці правила поведінки є загальними, тому що їх дотримуються представники не тільки якогось певного суспільства, а й усіх соціально-політичних систем, що існують у сучасному світі. Зазначено, що народи кожної країни вносять в етикет свої доповнення і правки, які зумовлені устроєм країни, національним колоритом.

Обґрунтовано, що діяльність кожного індивіда в соціумі значною мірою залежить від внутрішніх та зовнішніх якостей його особистості та чинників навколишнього середовища. Етика тісно пов'язана із загальними поняттями добра і зла, краси й потворності. Тому завдання її полягає не лише в дослідженні історичного змісту даних понять, а й поясненні їхньої сутності, здатності впливати на свідомість людей, на їхні моральні орієнтири. Одним із найважливіших показників статусу та позиції людини в суспільстві є володіння правилами етикету.

Автор підкреслює важливість етикету, етикетних принципів, стилів, методів і прийомів їх застосування. Уміння професійно використовувати манери етикету означає підвищувати культуру спілкування і забезпечувати зростання ефективної діяльності в суспільстві.

Ключові слова: етикет, принципи етикету, норми етикету, основні підсистеми етикету, мовленнєвий етикет, етикетна атрибутика, спілкування, моральні цінності.

Постановка проблеми. Етикет – один із найбільш очевидних культурних феноменів, що збагачує людське спілкування, впливає на людські емоції та почуття. Важливість етикету в суспільстві завжди була високою, що можна довести його тривалою історією та еволюцією, соціальною функцією, багатогранною структурою, різними типами та формами. Як відомо, усталені норми моральності є результатом тривалого за часом процесу становлення взаємин між людьми. Без дотримання таких норм неможливі будь-які відносини, тому що не можна жити в суспільстві, не поважаючи один одного, не перебуваючи в певних обмеженнях. Із найдавніших часів і до наших днів сучасний етикет успадкував звичаї майже всіх етнічних груп. Ці правила поведінки є загальними у своїй основі, оскільки вони стосуються не лише представників певного суспільства, а й різних соціальних та політичних систем, що існують у сучасному світі. Завдяки соціальній

структурі країни, її історичним особливостям, національним традиціям та звичаям жителі кожної країни вносять власні модифікації та доповнення в етикет.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням етикету займалися різні вчені, зокрема М. Браим, Р. Винницький, С. Богдан, А. Скрипник, М. Лукашевич, В. Малахов та ін. В останнє десятиліття слово «етикет» знову набуло широкого звучання. Видано чимало книг, що розкривають зміст сучасного етикету. У різних навчальних закладах уводиться вивчення поведінкової структури суспільства. Але аналіз досліджень і праць дає підстави стверджувати, що питання етикету ще не зовсім вивчене.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати історичні передумови виникнення етикету, визначити сутність поняття етикету та його вплив на діяльність людини, ознайомитися з основними правилами, принципами та нормами етикету.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найважливіша потреба і проблема в житті кожної людини, її радість і біль – це спілкування. Багатогранне, як саме життя, воно постійно нас супроводжує – від материнської ласки до прощального дотику, від повсякденних розмов до сповіді й молитви. Спілкування – це мистецтво. Воно вимагає розуму, навичок, та натхнення від людини. Як і все мистецтво, неможливо раз і назавжди «оволодіти» його мудрістю, але навчитися спілкуванню в нашому житті можна й потрібно. Проблема спілкування в сучасному світі стала особливо важливою. Людина, яка спілкується з родичами, друзями, колегами та представниками інших країн, повинна знати й розуміти багато загальних норм. Вона має вміти працювати й відпочивати, не порушуючи принципу гуманності, і гідно представляти свою країну.

Результатом тривалого процесу становлення взаємин між людьми є сформовані моральні норми. Якщо не дотримуватися цих норм, то політичні, економічні та культурні відносини неможливі, оскільки без взаємної поваги та введення певних обмежень такі відносини існувати не можуть.

Деякі загальні правила поведінки людини в суспільстві легко визначити, адже вони прописані у відповідних законах і нормах. Інші стали звичним явищем, хоча й не були офіційно визначеними, та більшість громадян все-таки чітко дотримуються їх. Низка цих формальних і встановлених норм є предметом етики.

Термін «етика» походить від давньогрецького *ethos*, що за часів Гомера означало місце перебування, спільне житло, а згодом – звичай, вдачу, характер. У творах давньогрецьких філософів можна знайти два терміни, похідні від слова «етос»: *ethikos* (етичний) і *ethika* (етика). Термін «етичний» потрібний був мислителю для пізнання чеснот, що стосуються людської вдачі, характеру. Що ж до науки, котра вивчає власне етичні чесноти, то саме Аристотель і його найближчі учні назвали її етикою [1, с. 256].

Етикет – це встановлений у суспільстві порядок поведінки, що включає у себе сукупність правил, котрі регулюють зовнішнє вираження взаємин людей, що проявляється в поведінці, зверненнях і вітаннях, поведінці в громадських місцях, манері й зовнішньому вигляді людини. Однією з найважливіших умов і вимог етикету було невідоме до того часу прагнення подобатися оточуючим, бути людиною приємних манер і промов.

Етикет – слово французького походження. Цей термін має своє походження ще з давніх часів. На розкішному та вишуканому прийомі, який улаштував король Людовик XIV, гостям дали картку з переліком деяких кодексів поведінки. Від французької назви карток – «етикеток» і відбулося слово «етикет», що увійшло згодом до мов багатьох країн. Поняття «етикет» включає форму, манеру поведінки, правила чемності і ввічливості, прийняті в тому суспільстві, де живе кожний із нас [2, с. 320].

Для вивчення етикету недостатньо вивчити набір кодексів поведінки. Необхідно розуміти історію етикету та особливості поведінки різних народів.

Перші правила поведінки були записані на давніх глиняних шумерських табличках. Шумери вважали, що вони були написані богами й через це їх треба всім обов'язково виконувати. «Повчання Качемні фараонові Снофру» – одна із найбільших згадок про етикет, яка була створена в Єгипті 2350 р. до н. е.

Китайський мислитель Конфуцій у 519 р. до н. е. у книзі «Розмови і судження» головну роль відводив проблемам благопристойності, що регулюють поведінку людини в різних життєвих ситуаціях. Засновник філософської школи Піфагор (584–500 рр.) твердив: «Народи! Намагайтеся спочатку мати кращі звичаї, ніж закони: звичаї є найперші закони» [3, с. 218].

Основним моральним цінностям людини приділяють багато уваги в історії етичної думки. Розумінню щастя як однієї з «вічних» моральних проблем присвячено праці Сократа (469–399 рр. до н. е.), Антісфена (435–375 рр. до н. е.), Платона (424–347 рр. до н. е.). Ставлення любові як необхідної умови людського щастя висвітлено в роботах Емпедокла (485–425 рр. до н. е.).

Багато праць присвятив проблемам етики Аристотель (384–322 рр. до н. е.) – учень Платона й вихователь видатного полководця Олександра Македонського. Серед його праць особливо вирізняються роботи, присвячені проблемі політики й етики (у тому числі «Нікомахова етика», «Евдова етика»). Він підтвердив моральні принципи статусу людини в суспільстві та своє ставлення до устрою держави. На його думку, держава повинна вимагати від громадянина певних чеснот, без яких неможливо досягти добробуту в суспільстві. Хоча наука «етика» під власною назвою існує з часів Аристотеля, це не означає, що вона не існувала раніше. З етичною проблематикою ми зустрічаємося всюди, де тільки має місце цілісне духовне,

зокрема філософське, осмислення людини як у давньогрецьких філософів, так і в інших осередках давньої культури: в Єгипті, Індії, Китаї, Римській імперії та інших країнах. Так, у давньоіндійському збірнику релігійних гімнів «Рігведа» велике значення надається концепції рїти (моральності), якій повинні підкорятися всі боги та люди. Де існує етика й зовнішня форма її вияву – дхарма (етикет), там несправедливість і хаос мають лише тимчасовий характер [4, с. 264].

У Японії люди завжди надавали великого значення етикету, включаючи гармонійні стосунки між людьми та правила поведінки в різних життєвих ситуаціях. І в наш час етичні норми поведінки в сім'ї, правила відносин між підданими та правителями не втратили своєї важливості.

У Стародавньому Римі багато речей було перейнято з етики греків, але в міжнародному протокольному етикеті вони були найкращі. Римляни вперше почали відправляти за кордон делегації від 3 до 10 осіб. Ці групи отримали назву «посольства». Кожен член посольства отримав золоте кільце і міг носити із собою безмитний багаж. Для організації іноземних посольств у Римі була створена посада магістра церемоніалу: при від'їзді сторони обмінювалися дарунками, інколи дуже коштовними [5, с. 226].

В етиці особистих стосунків цікавими були вказівки Сенеки (4 р. до н. е. – 65 р. н. е.) – вихователя римського імператора Нерона. У своїх «Листах до Луцилія» він зазначав: «Нехай той, хто зайшов у нашу оселю, буде приємно вражений спілкуванням з нами, а не з нашим посудом... Сповнена величі та людина, яка посудом з глини користується як срібним...». Частину свого творчого спадку Сенека присвятив спробам розкриття значення справжньої дружби. На необхідність дружби як складової частини людського щастя вказував і Марк Тулій Ціцерон (106–43 рр. до н. е.), римський оратор, літератор і філософ.

На питання, які стосуються моральної свободи, можна знайти відповідь у працях блаженного Августина. Він переконував людей у тому, що їм добре мати благодать, але люди грішні, бо зло не можна звільнити від волі Божої. У Давній Русі перші письмові правила поведінки в суспільстві наших предків записані в «Ізборніку» (1076 р.), який написаний у формі діалогу, розмови між батьком і сином. На запитання: «Який бути людині?» була відповідь: «Перед людьми похилого віку – мовчазною, перед мудрим – слухняною, з рівними дружити, з молодшими – мати дружні взаємини. Не сміятися, коли це недоречно,

бути сором'язливим, очі держати долі, а не вгору, не сперечатися. Найбільше людині треба утримуватися від непристойних слів» [6, с. 57].

В епоху Київської Русі освіті надавали великого значення, орієнтуючись і на культуру поведінки. Так, 1117 р. князь Володимир Мономах написав «Поучение», яке було адресоване і дітям, і дорослим. У «Повчанні Володимира Мономаха» сказано: «Куди не підете по своїй землі, ніде не дозволяйте ні своїм, ні чужим нащадкам зобіжати мешканців ні в селах, ні на полях ... де б не зупинились в дорозі. Кругом дайте попити кожному, хто просить ... поважайте гостя, звідки б він не прийшов до вас, – проста ця людина, чи знатна, або посол, – ... пригостіть їжою та питвом... Хворого відвідайте, мертвого проводьте... Не пропускайте мимо людину, не вітаючись із нею, а промовте кожному при зустрічі добре слово...» [7, с. 96].

Етикет як система норм поведінки остаточно склався у середні віки. У феодальних умовах установилася чітка ієрархія, й особлива увага приділялася різним ритуалам, символам та атрибутам. Лицарі розробили кодекс честі – спосіб життя, який регулювався правилами етикету. Їх ставлення до жінок характеризується витонченістю і ввічливістю.

У 1204 р. з'явився трактат «Про правила поведінки» («Дисципліна клерикаліс»), написаний іспанцем Педро Альфонсо. На основі цієї книги з'явилися посібники з етикету в Англії, Голландії, Франції.

Почали друкуватися й інші роботи, в яких автори пояснювали правила поведінки за столом, навчали вести бесіди та приймати гостей. Із XV до XVI ст. в Європі правила етикету сформувалися більш детально. У другій половині XV ст. при дворі англійського короля Едуарда IV церемоніймейстер Олів'є де ла Марш, який раніше служив при Бургундському дворі законодавця норм і правил етики Карла Сміливого, написав книгу про уклад двору і запропонував її королю як приклад поведінки в аристократичному колі [8, с. 96].

У XVII ст., за часів короля Людовика XIV, який прагнув до зміцнення своєї влади різними способами, сформувався придворний етикет як обов'язковий порядок поведінки при дворі французького короля. Утім, такий самий порядок існував і при інших монархічних дворах Європи: Іспанії, Італії, Англії. Якщо порівнювати Італію XV ст. з іншими європейськими країнами, вона відразу привертає увагу, тобто вища освіта, багатство та здатність прикрашати своє життя. Можна зробити висновок, що тоді як уся інша Європа потопала у

міжусобицях, а феодальні порядки трималися ще в повній силі, Італія була країною нової культури. Ця країна і заслуговує бути названою батьківщиною етикету.

У 1517 р. в Італії вийшла книга Бальтазара Кастільйоне «Придворний» (The Courtier). Автор трактував добрі манери як хороше виховання та інтелектуальну освіту. У 1558 р. вийшла книга Джованні де ла Каса «Книга галатів» (або «Книга гречки»), в якій автор спеціально написав: «Утримуйтесь, наскільки це можливо, вчиняти образливі для слуху людини звуки: скреготати зубами та чавкати; за столом ніколи не витирайте брудні пальці скатертиною; хлібом теж не слід витирати. Не повинна людина хизуватися своїм походженням, багатством, знатністю, почесними званнями, а також своїм розумом...».

У Східній Європі чеський педагог-гуманіст Ян Амос Каменський написав «Кодекс поведінки молоді 1653 року» для своїх учнів. У його маленькій книжці можна прочитати майже про всі частини етикету, але мудрий Каменський розуміє, що жодна порада не може зблизити людей [9, с. 28].

У 1716 р. в Гамбурзі Менантес видав книгу про ввічливу поведінку й достойне обходження як із високими й почесними персонами, так і з пані, а також про те, як потрібно поводитися в тих чи інших ситуаціях.

При дворах монархів правила були складні і дуже суворі. Ніхто з простих людей не мав права привселюдно доторкнутися до короля чи королеви. За це засуджували до смертної кари. Розписано було практично все – від необхідної пряжки на взутті та зачіски до певної церемонії прийому гостей. З'явилися спеціальні посади церемоніймейстерів, які добре знали *comme il faut* (світські правила) й допомагали іншим орієнтуватися в них.

Суворість придворного етикету призводила до курйозних, навіть трагічних ситуацій. Одного разу до кардинала Рішельє, який був хворий, у важливій справі приїхав французький король Людовік XIII. За правилами етикету король не міг розмовляти з підданим, коли він лежить. Людовік XIII вирішив цю проблему, лігши поряд із кардиналом.

Змушені були дотримуватися етикетних правил при дворах іспанських, французьких та англійських королів. Король Іспанії Філіп III отруївся чадом та обпікся, коли сидів перед каміном, який сильно розгорівся, бо не схотів загасити його. Отримавши великі опіки, король помер через декілька днів. Таке нерозважливе дотримання етикету й дало можливість Вольтеру написати: «Етикет – це розум для тих, хто його не має».

Із занепадом феодального ладу зменшується повага до етикету феодалів, рицарів. З'являються навіть художні твори, в яких висміюється феодально-рицарська манірність та дворянські манери (М. Сервантес «Дон Кіхот», Ж. Мольєр «Міщанин у дворянстві», І. Карпенко-Карий «Мартин Боруля»).

Посібники з етикету почали активно виходити у другій половині XVIII ст. Вони були перекладені з французької або німецької мов.

Американський етикет формується на основі добре відомих принципів етикету різних країн. Народ кожної країни приносить у розвиток етикету свій національний колорит, свою специфіку. Проте, як зазначав англійський письменник О. Гольдсміт у книзі «Громадянин світу, або Листи китайського філософа», хоча у кожній країні існують свої правила, справжня ввічливість усюди однакова й породжується вона здоровим глуздом і добродійністю.

Особливої уваги заслуговує праця американської письменниці, автора кодексу поведінки Е. Пост «Етикет» (Москва, 1996). Її називають «першою дамою етикету». 1946 р. у США вона заснувала Інститут етикету, щоб розвивати нові форми поведінки та поширювати їх у суспільстві. Е. Поуст, її колеги та послідовники зробили вагомий внесок у розвиток етикету не тільки у США, а й за їх межами [10, с. 161].

Етикет залежить від ситуації. Вибір людиною слів чи жестів залежить від конкретної ситуації. Етикетна ситуація пов'язана з повсякденною діяльністю чи подіями.

Виділяють основні підсистеми етикету:

- мовленнєвий, або вербальний, етикет. Мовленнєвий етикет регламентує словесні формули вітання, знайомства, поздоровлення, побажання, прохання, поради, запрошення, співчуття. Це ж стосується манери спілкування та мистецтва вести бесіду;

- міміка та жести, або кінесика. У багатьох народів є своєрідні жести привітання, прощання, згоди, заперечення. Міміка, погляд, вираз обличчя свідчать про ставлення до співрозмовника;

- організація простору в етикеті, або етикетна проксемика. В етикеті велике значення мають розташування співрозмовників у просторі, дистанція між ними, фізичний контакт. Необхідно також знати, яке місце в кімнаті чи за столом можна зайняти, які пози допустимі;

- речі в етикеті, або етикетна атрибутика. До етикетної атрибутики належать одяг, головний убір, прикраси, подарунки, квіти тощо [11, с. 208].

Етикет органічно пов'язаний також із моральними нормами та цінностями.

Сучасному етикету притаманні чотири основні принципи:

- 1) принцип гуманізму й людяності, який вимагає бути ввічливим, тактовним, гречним, скромним;
- 2) принцип доцільності дій, який дає змогу людині поводитися розумно, просто, зручно для себе й оточуючих;
- 3) принцип краси поведінки, шляхетності;
- 4) принцип дотримання звичаїв і традицій тієї країни, в якій перебуває людина [12, с. 384].

На відміну від етики правила етикету є умовними – це неписані домовленості про те, що загальновизнано людьми, а не включається в поведінку людей. Нині знання етики та правил

етикету сприяють розвитку почуття такту, поваги до інших людей. Досконале знання правил публічної поведінки робить взаємини між людьми більш продуктивними [13, с. 21]

Висновки. Отже, етикет є важливою частиною загальнолюдської культури, це мораль людини. Він розвивається людьми різних країн у своєму житті століттями виходячи з їх доброти, справедливості та людяності. За поведінкою людини, за тим, як вона заходить, вітається, сидить та їсть, можна судити про її рівень культурних, освітніх, комерційних та моральних якостей. Правильно чи неправильно, але зазвичай це залежить від прийняття важливих рішень в особистому житті та бізнесі. Тому наш успіх залежить від нашої поведінки та того, як ми виражаємо себе.

Список літератури:

1. Блощинська В.А. Практикум з етики : навчальний посібник. Івано-Франківськ : ІМЕ, 2013. 256 с.
2. Красніцька Г.М. Міжнародний етикет та його роль у веденні переговорів. *Гілея*. 2017. Вип. 117(2). С. 260–262.
3. Етика : навчальний посібник / Т.Г. Аболіна та ін. Київ, 2012. 218 с.
4. Вандербиль З. Этикет / пер. с англ. Москва : Авиаль, 2015. Ч. 2. 264 с.
5. Галушко В.П. Діловий протокол та ведення переговорів. Вінниця : Нова книга, 2002. 226 с.
6. Гаєвський Б.А., Палеха Ю.І. Управлінська та організаційна культура. *Освіта і управління*. 1998. № 3. С. 57.
7. Корняка О. Мистецтво гречності. Чи вміємо ми себе поводити? Київ : Либідь, 1995. 96 с.
8. Палеха Ю.І., Кудін О. Культура управління та підприємництва : навчально-методичний посібник. Київ, 2018. 96 с.
9. Пригунов П.Я. Психологічні та етичні норми і принципи ділового спілкування з іноземними партнерами. *Молодь і підприємництво*. 2011. № 6. С. 28.
10. Сагайдак О.П. Словник дипломатичних термінів та етикету. Київ, 2016. 161 с.
11. Етика ділового спілкування / Т.К. Чмут та ін. Київ, 2013. 208 с.
12. Білик Е.В. Сучасна енциклопедія етикету: 1000 правил і корисних порад. Донецьк : БАО, 2005. 384 с.
13. Гребеньков Г.В., Фіолевський Д.П. Юридична етика : навчальний посібник. Київ : Алерта, 2015. 211 с.

Krasnitska G.M. HISTORICAL PREREQUISITES FOR THE ORIGIN OF LABEL

In the article the author considers the historical preconditions for the emergence of etiquette. The basic principles of etiquette development are studied and its subsystems are analyzed. The essence of the concept of etiquette of society and its influence on human activity is determined. The most important features of etiquette are discussed, as it is always subject to the established system of cultural values, and perfect mastery of the rules and norms of etiquette creates favorable conditions for communication, increases the status of the modern personality. Etiquette helps people find a common language, behave with dignity in difficult situations.

The historical preconditions of the origin of etiquette in different countries of the world are revealed. It is investigated that a significant part of its rules came to us from history, and some - even from ancient history. Modern etiquette inherits the customs and traditions of behavior of all peoples. At their core, these rules of conduct are general, because they are followed not only by representatives of a particular society, but by all socio-political systems that exist in the modern world. It is noted that the peoples of each country make in the etiquette of their additions and amendments, which are due to the structure of the country, the national color.

It is substantiated that the activity of each individual in society largely depends on the internal and external qualities of his personality and environmental factors. Ethics is closely related to general con-

cepts: good and evil, beauty and ugliness. Therefore, its task is not only to study the historical content of these concepts, but also to explain their essence, the ability to influence people's consciousness, their moral guidelines. One of the most important indicators of a person's status and position in society is mastery of etiquette.

The author emphasizes the importance of etiquette, etiquette principles, styles, methods and techniques of their application. The ability to professionally use the manners of etiquette, means to enhance the culture of communication and ensure the growth of effective activities in society.

Key words: *etiquette, principles of etiquette, norms of etiquette, basic subsystems of etiquette, speech etiquette, etiquette attributes, communication, moral values.*